

Невська Ю. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської фонетики і граматики
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
E-mail: mrs.yuliya.nevskaya@gmail.com

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМПАТІЇ В ЛИСТУВАННІ

М. КУЛІША З І. ДНІПРОВСЬКИМ

У статті проаналізовано емпатійні характеристики в дискурсі епістоляріїв М. Куліша й І. Дніпровського, адресованих один одному. У взаємному листуванні письменників виділено спільний для обох адресантів фокус емпатії, її семантичні риси, а також морфологічні й синтаксичні особливості її вираження. З'ясовано прагматичну спрямованість й емпатійні домінанти епістол обох митців слова.

Ключові слова: епістолярний дискурс, емпатія, взаємна емпатія, фокус емпатії, емпатійна домінанта.

Як відомо, емпатія як здатність людини до паралельного переживання тих емоцій, що виникають в іншій людині під час спілкування чи безпосередньо перед тим, відіграє важливу роль у міжособистісній комунікації [2, с. 21]. Але, незважаючи на посилену увагу дослідників до цього явища як у лінгвістиці, так й у філософії та психології, типи емпатії, її риси й особливості її функціонування в різних типах дискурсу, зокрема, в епістолярному, ще недостатньо вивчені.

Мета статті – знайти спільні емпатійні домінанти й фокуси емпатії в листах М. Куліша й І. Дніпровського, адресованих один одному. Метою статті буде досягнуто шляхом виконання таких завдань:

- 1) окреслити поняття емпатії в лінгвістиці й риси емпатизованого дискурсу;
- 2) виявити маркери емпатії в епістолярному комунікативному просторі М. Куліша й І. Дніпровського на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях;
- 3) визначити спільні емпатійні домінанти та фокуси емпатії в дистанційному спілкуванні М. Куліша й І. Дніпровського для з'ясування ступеня взаємної емпатії обох адресантів.

Об'єктом дослідження є дискурс взаємного листування М. Куліша й І. Дніпровського. Предмет вивчення – емпатійна складова дискурсу епістоляріїв М. Куліша й І. Дніпровського, призначених один одному.

Емпатія є одним із механізмів вербального спілкування, і це дозволяє говорити про мовленнєву сферу емпатії [2, с. 21]. У лінгвістиці емпатію пов'язують з ідентифікацією мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події, викладенням чогось із певних позицій [4, с. 592]. За спостереженнями У. Чейфа, емпатія в учасників дискурсу може бути нульовою, якщо виклад ведеться з нейтральної позиції [6, с. 315]. Але виклад може вестися з позиції співрозмовника, і тоді дискурс стає емпатизованим. Так, відома часто підсвідома тактика мовця, коли, переказуючи чиїсь розповіді про якісь події, він переходить на розповідь від першої особи. Уважаємо, що така розповідь є яскравим прикладом повністю емпатизованого дискурсу, у якому позиція мовця цілком відсутня, а ступінь емпатії [1, с. 166] найвищий. Такий тип дискурсу може траплятися в основному в художньому, публіцистичному й розмовно-побутовому функційних стилях мовлення і не може тривати протягом усієї мовленнєвої події, тобто є дискурсом у дискурсі.

У лінгвістиці розрізняють когнітивний (або паралельний) й емотивний (або зворотний) типи емпатії. Пристаємо на думку О. Філімонової, яка відзначає, що когнітивна емпатія, тобто взаєморозуміння комунікантів на основі спільності інтересів, рівня освіти, вікових і культурних особливостей, тісно пов'язана з емпатією емоційною, тому що одностайність у світосприйнятті викликає у співрозмовників позитивні емоції один до одного [5, с. 345]. На нашу думку, поняття емпатії апіорі включає емотивність, оскільки емпатія – це здатність розділяти емоції іншої людини, уявляючи себе нею [7, с. 54].

Розглянемо прояви емпатії, а також способи її вербалізації на матеріалі листування двох українських драматургів, представників українського письменства 20-30-х років ХХ століття – Івана Дніпровського й Миколи Куліша.

Відомо, що в комунікативному просторі цього листування існує як мінімум 110 кроків – стільки листів М. Куліша фігурує в описі фонду І. Дніпровського у ЦДАЛМ України за № 144 [9]. Але видано з них лише 61, саме вони й слугували матеріалом нашої розвідки. Декілька листів І. Дніпровського ж було надруковано лише в канадському виданні творів М. Хвильового, до якого, крім творчості власне М. Хвильового, укладачі залучили й інші матеріали з тогочасного літературного життя. Лише орієнтуючись на видані листи М. Куліша, розуміємо, що мовленнєва подія їхнього спілкування тривала понад 11 років. Уважаємо, що за цей період в обох адресантів виробився власний стиль дистанційного спілкування, спільна емпатійно позначена метамова.

Локус епістолярного спілкування Куліша з Дніпровським має розгалужену систему координат. Координати локації Куліша: Елдабешт (Зінов'євськ), Одеса, Харків, Кисловодськ та ін. За нестачі інформації, через відсутність листів І. Дніпровського, у листах Куліша знаходимо інформацію про місцеперебування друга. Це Харків, Крим (зокрема Ялта, санаторій), Одеса (санаторій), Чернігівська область (с. Бобровиця, тубсанаторій) та ін.

У фокусі емпатії тривалого листування М. Куліша й І. Дніпровського стояла їхня літературна творчість – письменництво, його радості й важкі моменти, пов'язані з натхненням і технікою письма, жанрами. З листів Куліша видно, як він відгукується на відповідні «посили» Дніпровського писати свої твори, творчо розвиватися. Друзі часто давали один одному поради щодо того, у якому напрямі і як краще розвивати свою творчість, свій талант. Так, неодноразово спостерігаємо в Куліша подібні рядки: *У тебе є ще одна сила, якої ти не вичерпав. Це твій природний юмор. З'єднай його з твоїм багатим словом і побачиш тоді, що вийде щось нове і несподіване... Не губи цієї сили. Використай до краю* [Куліш, с. 505]. В епістолах Дніпровського знаходимо відповідні Кулішевим ноти: *Хвильовий показав, як духмяно пахне слово, а твоє завдання показати його щирю вагу, дике золото в руках ювеліра. Слово на зір, на ухо, на смак, на нюх і на дотик, синтез слова, щоб початок його пішов од тебе. Ти бо взяв його свіже, рахманне і чисте од самої землі і тут на землі його маєш лишити* [Дніпровський, с. 623]. Практично всі роздуми про слово, літературу, дружбу позначені метафоричністю: *Як ти там, Жане? На сонці – чи звернув до вечірньої зорі?* [Куліш, с. 529].

Установлено, що **фокусом позитивної емпатії** в листах М. Куліша до І. Дніпровського є літературна творчість адресанта. Так, у листах Куліша це його творчість і, навпаки, в листах І. Дніпровського до Куліша фокусом є творчість Дніпровського. Майже в усіх листах М. Куліша й І. Дніпровського знаходимо роздуми про власні твори і власну літературну долю, просякнуті емоційними відгуками на події, пов'язані з літературною діяльністю. Саме тому, вважаємо, мова листів М. Куліша й І. Дніпровського багата на фігури художнього мовлення, коли вони описують муки творчості, роботу над своїми творами, обставини їхнього написання тощо.

Фокусом негативної емпатії Куліша в цих листах є його робота, не пов'язана з творчістю, а саме редактора районної газети в Одеській області й у відділі соціального виховання. Фокусом негативної емпатії в листах Дніпровського є його хвороба – туберкульоз, від якого письменник лікувався багато років і від якого врешті помер, а також стан його душі: *Оці два роки останні в Харкові висушили мене, збіднили, зубожили, отруїли мене. Втратив я все, що приніс із нашої милої Таврії...* [Дніпровський, с. 620]. Схожу риторичку знаходимо й у Куліша, який часто згадує *милу Таврію*, рідний край: *Іще напиши, Жане, чи не видно тобі з гори нашої Таврії, Каланчака та Чапліни* [Куліш, с. 548]. Таким чином, висновковуємо, що спільність ідеалів, сподівань і загалом світосприйняття підсилює емпатійність комунікації в діалогічному дискурсі, зокрема епістолярному. Іменники-топоніми на позначення об'єктів емпатії у цьому випадку вживаються разом з емотивними прикметниками або з дейктичними особовими займенниками, які позначають спільну для адресантів локацію, а отже, також є емпатизувальними елементами.

У М. Куліша частотним є вживання **емпатійної лексики**, представлені в основному емотивними прикметниками й вигуками-дискурсивами: *любий, дорогий, щирий, єдиний друже, друже мій, чи не, як же, чи, ну, так-от* та ін. У Дніпровського відповідно: *єдиний друже, щирий, любий, скучив, дружня ласка, ніжний лист* та ін.

Морфологічно в обох друзів спостерігається багато речень з дієсловами майбутнього часу в першій особі множини: *Підночуємо, коней погодуємо і рушимо далі, важку хуру везучи* [Куліш, с. 540], *зустрінемося і поговоримо* [Дніпровський, с. 622] й з дієсловами теперішнього часу другої особи однини, що пояснюється вживанням обома адресатами великої кількості звертань: *Щось ти таємничачиш і лякаєш мене* [Куліш, с. 517], *Хоч я знаю, і знаю гаразд, що ти робиш для театру, а все таки дуже жаль, що ти не пробуєш прози* [Дніпровський, с. 623], а також імперативів: *Гляди ж, Жане, зроби так, як я пишу тобі* [Куліш, с. 506], *Тільки знай про це, любий мій* [Дніпровський, с. 622], *Затям це собі, перевір десять раз – і роби* [Дніпровський, с. 623]. На нашу думку, велика кількість усіх перерахованих груп дієслів в епістолярному творі свідчить про значний ступінь емпатизації, оскільки зазвичай адресант більше повідомляє про себе, вживаючи дієслова у першій особі однини або в родовій формі минулого часу. Виходячи з того, що епістоли Куліша більше представлені, простежуємо на їхньому тексті, що протягом комунікативної події дистанційного спілкування Куліша й Дніпровського кількість ужитих груп дієслів суттєво зростає, що додатково свідчить про підвищення емпатизації між обома адресантами.

На **синтаксичному рівні** спостерігаємо емпатійну доміную **питальних речень**: *Що ти робиш в Одесі? Що лікуєш?* [Дніпровський, с. 622], часто риторичних, у яких ужито багато дискурсивів, виражених частками: *Як ти думаєш, чи не схибнувся я, давши таку згоду?* [Куліш, с. 528].

Мовленнєвий акт **прощання** часто поєднаний з **дискурсивом звертання** й містить дискурсиви лексичного рівня, виражені частками: *Ну, Жане, до скорого побачення* [Куліш, с. 529].

Простежується, що ідеї, які перебувають у фокусі емпатії обох адресантів, виражаються схожими синтаксичними конструкціями й наповнені суголосною лексикою і дискурсивами: *Немає там і не буде ні друга, ані підруга* [Куліш, с. 529], *... я думав, що як не останеться в мене ані матері, не дружини, ні друга, ні сестри – останеться мені мистецтво, яке я буду кохати докраю...* [Дніпровський, с. 620].

Спостерігаємо, що обидва адресанти виказують бажання зустрітися, побачитися і обговорити разом життя, творчість: *Коли ми зустрінемося, Жане?* [Куліш, с. 569], *Як до того місяця «палочки» не дойдуть мене, то це зустрінемося і поговоримо «тихо й ніжно».* *Скучив я за твоєю розмовою, за твоїм словом щирим і шукаю тебе* [Дніпровський, с. 622].

Одним із проявів емпатії в дискурсі є вживання дискурсивів. Для епістолярного дискурсу, окрім дискурсивів загального вжитку, поширених в усіх типах дискурсу, вживаються й специфічні – так званої зовнішньої рамки, серед яких виділяються звертання, привітання, прощання й підпис [3, с. 47]. Найбільш виразними й емпатизованими в адресантів М. Куліша й І. Дніпровського є звертання й підписи, оскільки давні друзі не підписувалися в листах справжніми іменами, а вживали вигадані ще з гімназійних років імена *Кляус*, або *Август Халява* (М. Куліш) і *Жан*, або *Генріх Кирдяга* (І. Дніпровський). В епістолах Куліша звертання (*Любий*) *Жане!* спостерігається в усьому корпусі листів до Дніпровського, трапляється й подвійне звертання: *Любий Жане – Генріху Кирдяго!* Постійною рисою й емпатійною доміною є вживання Кулішем звертань декілька разів упродовж тексту листа. Дніпровський, у відповідь, підтримуючи емпатійність спілкування, у текстах листів неодноразово звертається до друга на ім'я *Кляус*.

Епістолярний дискурс має таку природу, що дозволяє побачити у зворотних листах адресата *взаємну емпатію, емпатійний відгук*. У листуванні Дніпровського й Куліша простежуємо емпатійний відгук на рівні дискурсивів звертання й підпису. Так, у листах Дніпровського звертання відповідає підпису у зворотних епістолах Куліша: *Кляусе (любий)!, Любий Кляус!, Кляусе любий, єдиний друже духа мого!* [Дніпровський, с. 622–624]. Підпис І. Дніпровського в листах, адресатом яких є М. Куліш, відповідає звертанню в епістолах Куліша: *Твій Жан*. Отже, спостерігаємо, що дискурсив звертання в епістолі стає дискурсивом на позначення підпису у зворотній епістолі, що свідчить про насичену емпатійність цих одиниць структури епістолярного дискурсу.

Дискурсиви звертання поєднуються в тексті листів Куліша і Дніпровського із **директивами**, мовленнєвими актами **наказу**: *Налягай, Жане! Торкай!* [Куліш, с. 528], *Отже п'єсу ти роби* [Дніпровський, с. 623]; **прохання**, сповнених турботи: *Так озовись, Жане* [Куліш, с. 541], *Ти гляди ж, Жане, лікуйся...* [Куліш, с. 549]; **побажання**: *Отож, видужуй, спи, їж, спочивай і набирайся, Жане, сил* [Куліш, с. 548]; а також **репрезентативами** (зокрема **повідомленнями**): *Читаю, Жане, «Культуру і побут»* [Куліш, с. 540] й **питаннями**: *Та невже, Жане, примушує мене?* [Куліш, с. 540] та ін.

Таким чином, доведено, що емпатія між обома друзями – І. Дніпровським і М. Кулішем – експліцитно, тобто вербально, виражена на декількох рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному й комунікативно-прагматичному. Емпатія ця *взаємна* й цілком *симетрична*, тобто симетрично вербально експлікована обома адресантами. Емпатійними домінантами в обох адресантів є дискурсиви, зокрема дискурсиви звертання й підпису, емотивна лексика. Отже, ступінь їхньої взаємної емпатії – високий. Але це питання вимагає подальшого комплексного дослідження, оскільки основний корпус листів І. Дніпровського не виданий. Взаємне листування цих творчих особистостей варто також розглянути з погляду теорії комунікації, психо- і соціолінгвістики тощо.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Кузнецова А. Илокутивные типы вербальной эмпатии / А. Кузнецова: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2010. – 24 с.
3. Невська Ю. В. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологічно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. В. Невська. – Харків, 2018. – 287 с.
4. Николаева Т. М. Эмпатия / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 592.
5. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте: [учебное пособие] / О. Е. Филимонова. – СПб. : ООО «КнижныйДом», 2007.
6. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Наука, 1982. – Вып. 11. – С. 277–317.
7. Collins English Dictionary / J. Crozier, A. Grandison, C. McKeown, E. Summers, P. Weber. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2008. – 1040 p.
8. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – London, etc. : Cambridge University Press, 1977. – 371 p.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/Dniprovskiy_ID_opys_1.pdf (Дата звернення – 05.02.2019).

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Дніпровський І. Листи до М. Куліша / І. Дніпровський // М. Хвильовий. Твори у 5-ти тт. – Т. 5. – Нью-Йорк ; Балтімор, Торонто : Смолоскип, 1983. – С. 620–624.
2. Куліш М. Листи / М. Куліш. – Твори : в 2-х т. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1990. – С. 490– 693.

Невская Ю. В. Вербализация эмпатии в переписке М. Кулиша с И. Днипровским.

Аннотация

В статье проанализированы характеристики эмпатии в дискурсе эпистолярных М. Кулиша и И. Днипровского, адресованных друг другу. Во взаимной переписке писателей выделен общий для обоих адресантов фокус эмпатии, ее семантические черты, а также морфологические и синтаксические особенности ее выражения. Выяснена прагматическая направленность доминанты эмпатии эпистол обоих художников слова.

Ключевые слова: *эпистолярный дискурс, эмпатия, взаимная эмпатия, фокус эмпатии, доминанта эмпатии.*

Nevska Yu. V. The verbalization of empathy in the mutual correspondence between M. Kulish and I. Dniprovskiy.

Summary

The article analyzes the empathic characteristics in the discourse of the epistolary works by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The topicality of the article is determined by the lack of similar research in domestic philology.

The aim of the article is to find common empathic dominant features and the focuses of empathy in the epistolary works by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The concept of empathy and its features were outlined; the features of empathic discourse were revealed; the markers of empathy in the epistolary communicative space of M. Kulish and I. Dniprovskiy were found on the lexical, morphological and syntactic levels.

The object of research is the empathic component of the epistolary discourse by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The subject of this research is the discourse of mutual correspondence between M. Kulish and I. Dniprovskiy.

The pragmatic orientation and empathic dominant features of the epistles by both writers have been revealed. It is proved that the empathy between M. Kulish and I. Dniprovskiy is mutual and explicitly symmetrical.

The issue under consideration requires further integrated research, since the main corpus of I. Dniprovskiy's epistles hasn't been published yet.

Key words: *epistolary discourse, empathy, mutual empathy, focus of empathy, empathic dominant features.*